

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ–ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

ГАЛАХ ВІТА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 001.6:929:61+57:591.88

**НАУКОВИЙ ПРОСТІР ТА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА
О.Г. ЧЕРНЯХІВСЬКОГО В 1887–1939 рр.**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Переяслав-Хмельницький – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Центрі історії аграрної науки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор

Коцур Надія Іванівна,

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
завідувач кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, старший науковий співробітник

Литвинко Алла Степанівна,

Центр досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України,
провідний науковий співробітник

кандидат історичних наук, доцент

Костюк Майя Володимирівна,

Уманський національний університет садівництва Міністерства аграрної
політики України,
доцент кафедри соціально-гуманітарних
і правових дисциплін

Захист відбудеться «24» січня 2014 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 27.053.01 у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, конференц-зала імені В.О. Сухомлинського).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30).

Автореферат розісланий «21» грудня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О.Ф. Глоба

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У процесі державної та національно-культурної розбудови України постає необхідність в об'єктивному вивченні історичного минулого нашого народу, внеску вчених у розвиток вітчизняної науки і техніки. У сучасній історіографії бракує наукових праць, у яких би на широкому фактичному матеріалі розкривався творчий доробок українських учених. Внесок окремих вітчизняних дослідників в історію науки довго замовчувався, або ж узагалі не розглядався.

До когорти видатних учених у галузі біологічних і медичних наук належить професор Олександр Григорович Черняхівський. Вивчаючи спадщину видатного вченого-гістолога-ембріолога-фізіолога-онколога, ми водночас розширюємо горизонт пізнання закономірностей розвитку медико-біологічних наук, поглиблюємо їх окремі аспекти, персоніфікуємо науковий простір видатними постатями XIX – XX ст.

У науковій когорті видатних учених-біологів-лікарів тривалий час залишалася невивченою творча постать О.Г. Черняхівського. До сьогодні немає ґрунтового комплексного дослідження його життєвого шляху і професійно-наукового доробку. У зв'язку з цим поява такої праці суттєво поповнить скарбницю історичного досвіду, дасть змогу визначити пріоритетні напрями подальшого розвитку вітчизняної науки й техніки.

Дослідження, які були здійснені професором О.Г. Черняхівським у галузі гістології та онкології, не втратили своєї актуальності й у наші дні. Він одним із перших вітчизняних учених досліджував іннервацію злоякісних новоутворень у людей і тварин та розпочав вивчення фізіології лімфатичної системи, а також впливу цитотоксичної антиретікулярної сироватки на організм. Результати науково-дослідної роботи вченого мали вагомое теоретичне і практичне значення та були продовжені й підтверджені його послідовниками. Перекладені з німецької мови вітчизняним ученим підручники з гістології, а також низка його наукових публікацій французькою, іспанською, німецькою мовами використовуються студентами при вивченні курсу «Гістологія» у вищих медичних та педагогічних навчальних закладах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до загального напрямку наукових досліджень Центру історії аграрної науки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складником наукових тем «Історія становлення та діяльності науково-дослідних і освітніх закладів аграрного профілю в Україні» (номер державної реєстрації 0107U003107) і «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0111U003538).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб на основі критичного аналізу доступних джерел та наявної літератури комплексно дослідити науковий простір і професійну діяльність професора О.Г. Черняхівського. Для реалізації поставленої мети були визначені такі **завдання**:

- проаналізувати джерельну базу і стан дослідження наукової роботи О.Г. Черняхівського на тлі вітчизняної науки й техніки;
- розкрити умови формування наукового світогляду О.Г. Черняхівського, визначити основні періоди його наукових пошуків, організаційної роботи та педагогічної діяльності, уточнити окремі біографічні відомості вченого;
- висвітлити педагогічну діяльність О.Г. Черняхівського у вищих навчальних закладах;
- дослідити організаційну роботу О.Г. Черняхівського в наукових товариствах та академічних установах;
- проаналізувати основні напрями наукової роботи О.Г. Черняхівського в галузі гістології, ембріології та онкології;
- визначити вплив наукової спадщини вченого на розвиток вітчизняної і світової гістології.

Об'єктом дослідження є науковий простір і професійна діяльність професора О.Г. Черняхівського наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст.

Предмет дослідження – теоретичні відкриття професора О.Г. Черняхівського та їх практичне впровадження в галузях гістології, ембріології, фізіології, онкології, патологічної анатомії, його внесок у підготовку фахівців медико-біологічного профілю, а також в організацію вітчизняної гістологічної дослідної справи.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1887–1939 рр., вони окреслені періодом навчання, формування світогляду, організаційної роботи, педагогічної діяльності та кола наукових інтересів О.Г. Черняхівського на тлі суспільно-економічних і політичних змін другої половини XIX – 30-х рр. XX ст.

Методи дослідження. Методологічні засади дисертації ґрунтуються на загальнонаукових принципах історичного дослідження: наступності, історизму, критичного підходу до джерел, які передбачають цілісне всебічне охоплення найсуттєвіших аспектів зазначеної теми. Важливими шляхами розв'язання проблеми дисертаційного дослідження є застосування загальнонаукових (класифікація, комплексний аналіз), міждисциплінарних (структурно-системний підхід), власне історичних (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, описовий) методів дослідження. Вони дають можливість висвітлити життєвий шлях професора О.Г. Черняхівського, розкрити його наукову, організаційну та педагогічну діяльність, визначити значення його наукового доробку в системі національних культурних цінностей. Для ґрунтового дослідження обраної теми

використано методологічний інструментарій інших наук: бібліографічний, аналітико-синтетичний, статистичний методи та методи джерелознавчого й архівознавчого аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є першим комплексним дослідженням наукового простору та професійної діяльності професора О.Г. Черняхівського. Її наукова новизна полягає в тому що: *вперше*: здійснено систематизацію різноманітних джерел (архівних, періодичних видань), а також наукової літератури, що дало змогу відтворити цілісну картину становлення О.Г. Черняхівського як ученого гістолога-ембріолога-фізіолога-онколога; запропоновано періодизацію творчого шляху О.Г. Черняхівського, що сприяло поетапному відтворенню ролі вченого в розвитку біологічних і медичних наук. У межах виконаного дослідження вивчено маловідомі сторінки життя і творчості вченого, які раніше не були оприлюднені в наукових розвідках; розкрито постать О.Г. Черняхівського не лише як ученого-дослідника, а й як неординарного, талановитого, усебічно освіченого педагога з оригінальними поглядами на становлення й розвиток гістологічної науки, які й до сьогодні зберегли історичне, теоретичне і практичне значення; показано значимість наукової спадщини вченого для подальшого розвитку як біологічної науки загалом, так і медичної зокрема; *удосконалено* бібліографію наукових праць О.Г. Черняхівського та впорядковано літературу про нього на основі вивчення наукової спадщини вченого; доповнено джерелознавчу базу за рахунок уведення до наукового обігу нових та маловідомих архівних документів; *набув подальшого розвитку* напрям наукової роботи з відтворення багатофакторних впливів на життя і творчість видатних учених-біологів, деполітизації оцінок їх професійної і громадської роботи радянської доби.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення та висновки дисертаційного дослідження, уведені в науковий обіг документи й матеріали можуть бути використані при подальшій розробці окресленої теми. Матеріали дослідження стануть у нагоді при підготовці навчальних програм, лекцій з гістології, основ ембріології, онкології у вищих педагогічних та медичних освітніх закладах, при вивченні спецкурсів «Історія науки й техніки», «Історія біології», «Історія медицини», а також при підготовці навчальних і методичних посібників із цих дисциплін. Уточнені відомості про вченого можуть використовуватися при укладанні енциклопедій, біографічних довідників про відомих людей України тощо.

Особистий внесок аспіранта. Наукові результати й висновки, що викладені в дисертації, отримані автором особисто. Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження оприлюднені на II Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку української науки на початку третього тисячоліття» (Переяслав-Хмельницький, 18 грудня 2010 р.), IV Міжнародній науковій конференції «Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки» (Луганськ, 27 квітня 2011 р.), IX Міжнародній

молодіжній науково-практичній конференції «Історія розвитку науки, техніки та освіти» (Київ, 17 травня 2011 р.), VI Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки України» (Київ, 27 квітня 2011 р.), VII та VIII наукових семінарах до 170-річчя від дня народження М.П. Старицького «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури, у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – початку XX ст.» (Київ, 14 грудня 2011 р. та Київ, 14 грудня 2012 р.), VII Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки України» (Київ, 16 березня 2012 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження автора викладені в біобібліографічному покажчику та 12 наукових публікаціях. Серед них 5 статей у наукових фахових виданнях за спеціальністю.

Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, який включає 239 позицій (27 сторінок) та 14 додатків (14 сторінок). Обсяг основного тексту – 169 сторінок. Повний обсяг дисертації – 212 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульованого його мету та завдання, встановлено хронологічні межі, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію результатів наукових пошуків.

У **першому розділі «Стан наукової розробки, джерельна база та методологія дослідження»** виявлено основні історіографічні етапи розвитку наукової думки з обраної теми, проаналізовано джерельну базу та визначено історіографію дослідження.

У **підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»** вивчається стан наукової розробки проблеми, здійснюється її історіографічний аналіз.

На основі комплексного аналізу наукового простору та професійної діяльності професора О.Г. Черняхівського нами запропонована періодизація історіографії проблеми, яка включає: перший період, що охоплює кінець XIX ст. – 1917 р., другий – радянський (1918–1990 рр.), третій – сучасний (з 1991 р. і дотепер).

У підрозділі розкриваються особливості відображення проблеми в різних типах літературних джерел, виявлені ті аспекти професійної діяльності О.Г. Черняхівського, які потребують поглибленого вивчення. По-перше, це наукова література з питань біологічної науки, де робляться посилання на наукові роботи вченого, аналізується його творчий доробок; по-друге, роботи з історії навчальних закладів та наукових установ, у яких розкривається наукова, педагогічна та

організаційна діяльність ученого; по-третє, праці, присвячені окремим аспектам діяльності О.Г. Черняхівського.

До перших наукових праць кінця XIX – початку XX ст., на сторінках яких висвітлювалася професійна діяльність і науковий доробок О.Г. Черняхівського, належать «Записки наукового товариства ім. Шевченка». Зокрема, у 1893 р. був надрукований звіт про діяльність і розвиток цього товариства¹, членом якого був О.Г. Черняхівський. У 1895 р. під назвою «Наукова хроніка»² висвітлювалися окремі аспекти наукової роботи вченого в рамках НТШ.

На початку XX ст. основні результати науково-дослідної роботи вчених Наддніпрянської України публікувалися в «Записках Українського наукового товариства в Києві», що виходили за редакцією М.С. Грушевського. На сторінках цього видання під назвою «Хроніка» міститься інформація про діяльність медичної секції Українського наукового товариства, членом якої був О.Г. Черняхівський.

Відомості про наукову роботу О.Г. Черняхівського як члена та голову медичної секції УНТ містяться також у збірнику «Україна» (1912–1917 рр.).

В історіографії радянського періоду було обмаль наукових праць, які б давали змогу скласти персоніфіковану картину внеску О.Г. Черняхівського в розвиток медичної і біологічної науки. Це пояснюється тим, що вчений зазнав репресій у зв'язку з причетністю до так званої «Спілки визволення України». Окремі аспекти наукової та організаційної роботи професора О.Г. Черняхівського висвітлюються в журналі «Українські медичні вісті», на сторінках якого надруковані доповіді, прочитані вченим упродовж 1914–1919 рр. на зборах медичної секції ВУАН.

Про О.Г. Черняхівського як члена математично-природописно-лікарської секції НТШ згадується в публікації за редакцією В.М. Кубійовича «Історія Наукового товариства ім. Шевченка»³.

Вивчення наукової спадщини професора О.Г. Черняхівського значно активізувалося в 70–80-і рр. XX ст. Дослідник історії медицини В. Плющ у публікації «Медична наука в Україні її першої половини XX-го сторіччя»⁴ розкриває внесок О.Г. Черняхівського в розвиток гістології та патологічної анатомії.

¹ Справоздання про діяльність і розвиток Наукового товариства ім. Шевченка // Зап. наук. т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1893. – Т. 2. – С. 186.

² Наукова хроніка // Зап. наук. т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1895. – Т. 8, кн. 4. – С. 4–8.

³ Історія Наукового товариства ім. Шевченка / за ред. В. Кубійовича. – Нью-Йорк ; Мюнхен: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – 51 с.

⁴ Плющ В. Медична наука в Україні її першій половині XX-го сторіччя / В. Плющ // Матеріали до історії української медицини. – Нью-Йорк ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 96-139.

Відтворення незаслужено забутих імен репресованих українських учених та об'єктивна інформація про їх життєвий і творчий шлях міститься в серії публікацій Г.І. Снегірєва⁵ та А.А. Болабольченка⁶.

Сучасний історіографічний період дослідженої проблеми розпочався з проголошенням незалежності України та позначився позитивними зрушеннями в об'єктивному висвітленні наукових постатей ХХ ст. До публікацій цього періоду слід віднести наукові видання за авторством Р.В. Кучера⁷ та колективну монографію В.І. Онопрієнка, О.П. Реєнта й Т.О. Щербань⁸, на сторінках яких міститься інформація про О.Г. Черняхівського як члена математично-природописно-лікарської комісії НТШ та члена медичної секції УНТ і ВУАН, а також професора кафедри гістології і ембріології Київського українського державного університету. Аналогічні відомості містяться у збірниках з історії Академії наук⁹.

Цінні відомості про науковий простір і професійну діяльність професора О.Г. Черняхівського подаються в серії публікацій Ю.Г. Віленського, Г.А. Константиновського та Ю.Б. Чайковського¹⁰.

Окремі аспекти науково-організаційної та педагогічної діяльності О.Г. Черняхівського висвітлено в ювілейних збірниках Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця¹¹. Фрагментарні відомості про творчий шлях вченого-гістолога містяться в біографічних довідниках завідувачів кафедр цього вищого навчального закладу за авторством І.М. Макаренка та І.М. Полякової¹².

⁵ Снегірєв Г. Набої для розстрілу та інші твори / Г. Снегірєв. – Нью-Йорк ; Торонто : Вид-во громад. комітету і нових днів, 1983. – 492 с.

⁶ Балабольченко А. Кривавий верлібр / А. Балабольченко // Вітчизна, 1989. – Ч. 2. – С. 112–119; Балабольченко А. Спілка Визволення України (СВУ) / [упоряд. П. Кардаш] // Злочин. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – С. 89–104.

⁷ Кучер Р.В. Наукове товариство ім. Т. Шевченка: два ювілеї / Р.В. Кучер. – К. : Наукова думка, 1992. – 112 с.

⁸ Онопрієнко В. Українське наукове товариство : 1907–1921 роки / В. Онопрієнко, О. Реєнт, Т. Щербань. – К. : НАН України ; Ін-т історії України, 1998. – 243 с. ; Онопрієнко В.І. Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві / В.І. Онопрієнко, Т.О. Щербань.. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2008. – 352 с. ; Онопрієнко В.І. Історія української науки ХІХ-ХХ століть / В.І. Онопрієнко: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1998. – 304 с.

⁹ Історія Академії Наук України 1918–1923 : док. і матеріали / упор. В.Г. Шпильов [та ін.] / АН України. Ін-т укр. археографії ; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Ін-т архівознавства, ін-т рукопису – К. : Наукова думка, 1993. – 576 с. ; Історія Національної Академії Наук України. 1924–1928 : док. і матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського ; В.А. Кучмаренко [та ін.]. – К, 1998. – 762 с.

¹⁰ Віленський Ю. Український нейрогістолог Олександр Черняхівський / Ю. Віленський, Г. Константиновський, Ю. Чайковський // Агапіт. – 1997–1998. – № 7–8. – С. 29–31 ; Константиновський Г.А. Жизнь и деятельность украинского нейрогистолога Александра Григорьевича Черняховского / Г.А. Константиновский, Ю.Б. Чайковский // Фізіологічний журн. – 1995. – Т. 41, № 1–2. – С. 122–128.

¹¹ 150 лет Киевскому медицинскому институту / Е.Г. Гончарук, Н.Н. Зайко, И.И. Бобрик [и др.]. – К. : Здоровья, 1991. – 264 с.; 160 років Національному медичному університету ім. О.О. Богомольця / Є.Г. Гончарук, А.О. Андрушук, І.І. Бобрик [та ін.]; за ред. Є.Г. Гончарука. – К. : Століття, 2001. – 368 с.

¹² Макаренко І.М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841–1991) / И.М. Макаренко, И.М. Полякова. – К. : Здоровья, 1991. – 160 с. ; Макаренко І. М. Біографічний довідник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного

Найбільш повна та об'єктивна інформація про життєвий і творчий шлях О.Г. Черняхівського відображена в низці публікацій Я.В. Ганіткевича й П.Й. Пундія¹³.

Історіографічний простір ХХІ століття поповнився публікаціями М.П. Бойчака¹⁴, на сторінках яких наводяться дані про службу вченого-медика в Київському військовому шпиталі, та С.М. Панькової¹⁵, котра займалася дослідженням витоків роду М.С. Грушевського та О.Г. Черняхівського. Наукову-організаційну роботу вітчизняного вченого на посаді завідувача кафедри гістології та ембріології Київського медичного інституту відображено в книзі В.В. Різун «Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 1834–2004»¹⁶. Донецький період професійної діяльності вченого фрагментарно висвітлюється в публікації Є.М. Кімбаровської та Е.Ф. Барінова¹⁷ і посібнику «Нариси з історії Донецького національного медичного університету ім. О.М. Горького»¹⁸ за редакцією Ю.В. Думанського.

Автором низки публіцистичних праць, присвячених родині Старицьких-Черняхівських, був Ю.М. Хорунжий¹⁹. Він повідомив окремі маловідомі біографічні відомості про вітчизняного вченого-медика.

Науковий простір та професійна діяльність О.Г. Черняхівського на сучасних методологічних засадах висвітлена в низці публікацій автора дисертаційного дослідження.

Отже, незважаючи на вагомий внесок О.Г. Черняхівського в розвиток гістології, ембріології, фізіології, патологічної анатомії і онкології, досі немає спеціального дисертаційного дослідження,

університету ім. О. О. Богомольця (1841–2001) / І. М. Макаренко, І. М. Полякова. – К. : Здоров'я, 2002. – С. 186–187 с.

¹³ Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Я. Ганіткевич. – Львів : Наук. Т-во ім. Шевченка, 2004. – 368 с. ; Ганіткевич Я. Українські вчені-лікарі першої половини ХХ ст. та їхні наукові школи / Я. Ганіткевич. – Львів, 2002. – С. 82–110. ; Ганіткевич Я. Українські лікарі : біобліогр. довід. / Я. Ганіткевич, П. Пундій. – Львів, 2008. – Кн. 3 : Учасники національно-визвольної боротьби й українського державотворення, репресовані й реабілітовані лікарі України. – 426 с.

¹⁴ Бойчак М.П. Выдающийся отечественный гистолог профессор А.Г. Черняховский на службе в Киевском военном госпитале / М.П. Бойчак // История Киевского военного госпиталя. – К. : Пресса Украины, 2005. – С. 483–485.

¹⁵ Панькова С. До витоків роду Олександра Григоровича Черняхівського / С. Панькова // Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної свідомості наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. : матеріали ІІІ–V наук. семінарів. – К., 2011. – С. 61–92.

¹⁶ Різун В.В. Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка 1834–2004 / В.В. Різун – К.: Наша культура і наука, 2004. – 440 с.

¹⁷ Кимбаровская Е.М. Исторический очерк кафедры гистологии, цитологии и эмбриологии Донецкого национального медицинского университета [Электронный ресурс] / Е.М. Кимбаровская, Э.Ф. Баринов. – Режим доступа : <http://www.donhist.narod.ru/Cafedra/history.htm>. – Заголовок с экрана.

¹⁸ Нариси з історії Донецького національного медичного університету ім. М. Горького / за ред. Ю.В. Думанського. – Донецьк: Каштан, 2010. – С. 1–13, 70–71.

¹⁹ Хорунжий Ю. Братська солідарність [Електронний ресурс] / Ю. Хорунжий // Дзеркало тижня. – 2001. – № 37. – Режим доступу: dt.ua/SOCIETY/bratska_solidarnist-25787.html. – Заголовок з екрану ; Хорунжий Ю. Медики Олександр, Євген, Михайло Черняхівські / Ю. Хорунжий // Мужі чину : історичні парсуни. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – С. 177–197. ; Хорунжий Ю. Як перевели козацький рід... / Ю. Хорунжий // Опера СВУ – музика ГПУ. Спогади свідків / [упоряд. Ю. Хорунжий]. – Кам'янськ-Шахтинський : Станіца, 1992. – С. 16–31.

у якому б розкривалася наукова, організаційна та педагогічна діяльність ученого. Окремі фрагментарні відомості про О.Г. Черняхівського, уміщені в статтях, ювілейних збірниках, посібниках, монографіях, лише переконують у необхідності появи комплексної наукової праці про видатного вченого сучасності.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база» характеризуються основні групи джерел, на яких базується вивчення наукового простору та професійної діяльності професора О.Г. Черняхівського. Ця база включає: 1) документи фондів державних архівів; 2) масив опублікованих та неопублікованих праць ученого-гістолога; 3) тогочасну журнальну та газетну публіцистику.

У дисертаційному дослідженні загалом проаналізовано 44 справи і 10 рукописних документів із 14 описів 13 фондів 8 архівів – Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Центральних державних історичних архівів України в м. Києві та в м. Львові, Центрального державного архіву вищих органів влади, Державного архіву м. Києва, Центрального державного архіву громадських об'єднань, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. І. Вернадського, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва та Музею видатних діячів української культури (Музею Михайла Старицького).

Виявлений масив архівних документів дає змогу уточнити деякі біографічні відомості, комплексно проаналізувати всі аспекти життєвого шляху та професійної діяльності О.Г. Черняхівського, а також уперше внести до наукового обігу окремі архівні документи. Саме документальні джерела слугували найважливішими в дослідженні обраної наукової проблеми.

Основу джерельної бази дослідження склали наукові праці О.Г. Черняхівського. Їх нараховувалося понад 200. Серед них більш 100 праць присвячених гістології та ембріології, решта – фізіології, патологічній анатомії, онкології тощо. Ретельно проаналізовані праці вченого дали нам змогу відтворити цілісну картину наукових інтересів та результатів його науково-організаційної роботи та педагогічної діяльності.

Важливим джерелом вивчення проблеми стали тогочасні періодичні видання (газети, журнали, бюлетені), які в хронологічній послідовності зафіксували найважливіші етапи життя й наукової роботи вченого, сприяли з'ясуванню пріоритетних наукових напрямів О.Г. Черняхівського.

Статті та хроніки кінця XIX – 20-х рр. XX ст. таких періодичних видань, як «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», «Зоря», «Літературно-науковий вісник», «Записки Українського наукового товариства», «Збірник медичної секції Українського наукового товариства» та ін. розкривають внесок О.Г. Черняхівського в розвиток біологічної і медичної наук в Україні. Науково-дослідна робота вченого у ВУАН знайшла своє неодноразове відображення в журналах «Вісті Всеукраїнської академії наук», «Українські медичні вісті», «Український медичний архів», «Медичний журнал» та «Україна».

Таким чином, комплексне вивчення архівних документів періодичних видань та наукових праць сприяли цілісному і всебічному вивченню науково-дослідної, організаційної роботи та педагогічної діяльності професора О.Г. Черняхівського в аспекті становлення та розвитку біологічної науки та її наукових напрямів: гістології, ембріології, фізіології.

Підрозділ 1.3. «Методологія дослідження» містить обґрунтування методологічної основи наукового пошуку, вибору підходів до розробки ключових напрямів дослідження та використання системи методів.

Для досягнення поставленої мети було обрано такі принципи дослідження: історизму, який дає можливість вивчати складні суспільні зміни в хронології, а також передбачає конкретний підхід до фактів, подій і визначає етапи життєвого і творчого шляху О.Г. Черняхівського; принцип об'єктивізму пізнання, що зобов'язує до неупередженості оцінок світоглядної та суспільно-політичної орієнтації дослідника; принципи системності та комплексності, які зумовлюються необхідністю ґрунтовного і глибокого вивчення окремих подій у життєдіяльності О.Г. Черняхівського та їх узагальненого й цілісного висвітлення; принцип багатофакторності, що визначає, зокрема, вплив на багатогранну діяльність ученого державної політики; принцип усебічності пізнання втілюється через усебічний аналіз сукупності джерел, що стосуються наукової спадщини та педагогічної діяльності О.Г. Черняхівського.

У роботі комплексно використані такі методи дослідження: порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, описовий, бібліографічний, логічно-аналітичний, аналітично-синтетичний, статистичний та методи періодизації і персоніфікації.

Використання сучасних принципів і методів наукового дослідження дало змогу проаналізувати й синтезувати зібраний матеріал, забезпечити його репрезентативність, уникнути суб'єктивних суджень, зробити обґрунтовані висновки.

У другому розділі **«Основні етапи становлення О.Г. Черняхівського як ученого-гістолога-фізіолога-онколога»** відтворено цілісну картину формування наукового світогляду О.Г. Черняхівського в контексті розвитку гістологічної науки, запропоновано періодизацію та охарактеризовано найсуттєвіші віхи його науково-організаційної роботи й педагогічної діяльності.

У підрозділі 2.1. *«Формування наукового світогляду О.Г. Черняхівського в контексті розвитку гістологічної науки на теренах України (1887–1918 рр.)»* визначено основні чинники, які вплинули на формування О.Г. Черняхівського як ученого-гістолога-онколога.

Олександр Григорович Черняхівський народився 1 грудня 1869 р. в родині парафіяльного священика Григорія Черняхівського в с. Мазепинцях (зараз Білоцерківський район Київської області). Навчався у 3-ій київській гімназії, після її закінчення вступив на медичний факультет Київського університету св. Володимира.

Любов до медицини проявилася в майбутнього вченого ще в шкільні роки під впливом членів його сім'ї, особливо старшого брата Михайла, який став першим професором медицини в родині.

Формування О.Г. Черняхівського як ученого-гістолога-ембріолога відбувалося в стінах Київського університету св. Володимира. Особливо вагому роль у формуванні світогляду О.Г. Черняхівського в роки навчання в університеті відіграли його вчителі – професори Ф.І. Ломінський, П.І. Перемежко, В.О. Бец та ін. Під керівництвом відомого вітчизняного вченого в галузі гістології Ф.І. Ломінського в молодого дослідника зростає інтерес до гістологічних досліджень.

Наукові пошуки О.Г. Черняхівського в галузі гістологічної науки розпочалися в 1896 р. під час роботи на посаді прозектора кафедри гістології та ембріології Київського університету св. Володимира. На професійні зацікавлення майбутнього гістолога вплинули наукові розробки іспанського вченого С. Рамон-і-Кахаля. У зв'язку з цим О.Г. Черняхівський зробив переклад низки його наукових праць, що сприяло поглибленню його знань із гістології й поліпшенню навчально-методичного супроводу кафедри гістології та ембріології. Аналіз наукових праць О.Г. Черняхівського з проблеми мікроскопічних досліджень свідчить про вагомий внесок ученого в розвиток гістології і ембріології.

Упродовж 1896-1906 рр. та 1914-1915 рр. О.Г. Черняхівський перебував на службі в Київському військовому шпиталі. У 1911–1915 рр. учений читав лекції з анатомії та фізіології дитячого віку в Київському Фребелівському інституті.

У підрозділі 2.2. «Київський період наукової та педагогічної діяльності професора О.Г. Черняхівського (1918–1929 рр.)» проаналізовано основні напрями наукової роботи та педагогічної діяльності вченого в Київських вищих навчальних закладах.

О.Г. Черняхівський був одним із засновників Київського державного українського університету та ініціатором створення при ньому медичного факультету. У 1918 р. вченого було обрано професором кафедри гістології та ембріології. Після процесу реорганізації вищих навчальних закладів, у 1921 р. О.Г. Черняхівського було призначено професором та завідувачем кафедри Київського медичного інституту. З 1923 р. по 1929 р. учений очолював аналогічну кафедру в Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті.

У вказаних вищих навчальних закладах професор О.Г. Черняхівський систематично читав лекції, проводив семінарські, практичні та лабораторні заняття з гістології, ембріології, мікроскопічної техніки, застосовуючи різноманітні методи дослідження та засоби наочності, завжди прагнув до вдосконалення навчального процесу.

О.Г. Черняхівський був головою біологічної предметної комісії в Київському медичному інституті, де ділився власним досвідом методологічної роботи.

У Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті О.Г. Черняхівський переклав українською мовою і видав підручник О. Гертвіга «Гістологія», який використовувався в медичних вищих навчальних закладах. Окрім того, професор О.Г. Черняхівський був співавтором хрестоматії з природничих наук «Хлібороб і природа» (1926).

Наукова робота професора О.Г. Черняхівського у вищих навчальних закладах була спрямована також на проведення фундаментальних досліджень у галузі гістології та мікроскопічної техніки. Учений вивчав морфофункціональні особливості нервової системи. Отримані О.Г. Черняхівським результати високо оцінювалися провідними спеціалістами в галузі вітчизняної гістології – професорами Б.І. Лаврентьєвим, О.В. Леонтовичем та ін.

У підрозділі 2.3. «Донецький період науково-організаційної роботи й педагогічної діяльності вченого (1930–1934 рр.)» висвітлено напрями наукової, організаційної роботи та педагогічної діяльності професора О.Г. Черняхівського в Сталінському (Донецькому) медичному інституті.

У 1930 р. в Сталінському медичному інституті професор О.Г. Черняхівський заснував та очолив кафедру гістології та ембріології. Учений налагодив навчальний процес, створив опорний пункт цитології при Всеукраїнському інституті експериментальної медицини ім. І.І. Мечникова в Харкові.

Працюючи в Сталінському медичному інституті, професор О.Г. Черняхівський уміло поєднував наукову, організаційну та педагогічну діяльність. Наукова робота вченого була присвячена дослідженню морфофункціональних особливостей нервової системи та вдосконаленню методики мікроскопічних досліджень іспанського гістолога С. Рамон-і-Кахаля. Зокрема, вітчизняний учений уперше описав складні нервові закінчення волосся, багатоядерні нервові клітини в 4–5-місячних людських зародків та блукаючі нейрони у 3-місячних ембріонів. Під керівництвом професора О.Г. Черняхівського його учні: В.А. Раввін, О.Н. Алексеєнко, М.І. Біркенгоф – займалися вивченням функціональних особливостей мікроглії, процесу диференціації м'язової тканини і ролі клітинних компонентів цитоплазми (мітохондрій, апарату Гольджі) під час ембріогенезу тощо.

Педагогічна діяльність О.Г. Черняхівського в Сталінському медичному інституті була спрямована на вдосконалення навчального процесу, поліпшення матеріально-технічної бази кафедри гістології і ембріології. Особливо увагу вчений зосереджував на читанні лекцій з курсу «Гістологія і ембріологія» та низці спеціальних курсів.

Під керівництвом професора О.Г. Черняхівського був створений студентський науковий гурток, у якому проходили підготовку майбутні науковці різних дослідних установ медичного й біологічного профілю, як в Україні, так і за її межами.

У третьому розділі «Науково-організаційна робота професора О.Г. Черняхівського в наукових товариствах та академічних установах (1896–1939 рр.)» проаналізовано діяльність

ученого в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Львові, Українському науковому товаристві в Києві, Всеукраїнській академії наук, а також в Інституті експериментальної біології та патології ім. І. Мечникова МОЗ й Інституті клінічної фізіології АН УРСР.

У підрозділі 3.1. «Діяльність О.Г. Черняхівського в Науковому товаристві імені Т. Шевченка у Львові» встановлено, що вагому роль у популяризації вітчизняних наукових розробок відіграло НТШ, членом якого був О.Г. Черняхівський.

О.Г. Черняхівський був членом математично-природознавчо-лікарської секції товариства, а з 1899 р. – дійсним членом НТШ.

Результати наукових досліджень членів НТШ друкувалися українською мовою в збірнику «Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка». У 1893 р. О.Г. Черняхівський опублікував низку статей на медичну та біологічну тематику. У наступних збірниках НТШ вчений друкував свої замітки з природознавства й медицини, а також біографічні огляди літератури та матеріали з'їздів, як, наприклад, «Зв'язок між економічним станом і хворобами сільського населення» (1893), «Антропологічний тип українців» (1894), «Про Трахтемирівські гори» (1894), «Нарис сучасного вчення про бактерії» (1894), «Огляд російських науково-природописних часописів за 1897 рік» (1898) тощо.

У підрозділі 3.2. «Науково-організаційна робота О.Г. Черняхівського в Українському науковому товаристві м. Києва та УАН – ВУАН» розкрито професійну діяльність ученого на посадах голови медичної секції УНТ, а згодом – ВУАН.

У 1907 р. О.Г. Черняхівський виступив організатором УНТ в Києві та створення при ньому медичної секції. З перших днів заснування товариства вчений входив до складу президії, потім став бібліотекарем, скарбником і секретарем, а 29 травня 1907 р. його було обрано дійсним членом УНТ.

У 1910 р. О.Г. Черняхівський запровадив перше наукове україномовне видання з медицини на Наддніпрянській Україні – «Збірник медичної секції Українського наукового товариства в Києві». Він був співредактором та редактором усіх п'яти книг збірника, які вийшли за часів існування УНТ. На сторінках видання вчений публікував свої наукові праці з гістології нервової системи, які мали вагомим значення для становлення й розвитку неврології на теренах України.

У 1917 р. О.Г. Черняхівський організував і очолив Спілку українських лікарів у Києві.

Особливо помітний внесок ученого був у започаткуванні української медичної термінології. Професор О.Г. Черняхівський був одним з укладачів «Російсько-українського медичного словника» (1920), співавтором «Медичного латинсько-українського словника (Nomina anatomica Ukrainica)» (1925) та автором першого словника з ембріології «Матеріали до ембріологічної термінології» (1926).

Упродовж 1923–1929 рр. професор О.Г. Черняхівський був головою медичної секції Інституту української наукової мови Всеукраїнської академії наук, входив до складу редакційно-видавничої та термінологічної комісії, здійснював активну науково-організаційну роботу. На засіданнях ВУАН учений виступав з різноманітними доповідями, які згодом було надруковано в різних періодичних виданнях, в тому числі «Українських медичних вістях», членом редколегії яких був О.Г. Черняхівський.

У період науково-організаційної роботи в УНТ та ВУАН професор О.Г. Черняхівський зробив вагомий внесок у розбудову вітчизняної медичної науки, сприяв популяризації науково-медичних видань українською мовою.

У підрозділі 3.3. «Науковий простір і творчі здобутки О.Г. Черняхівського в Київському інституті експериментальної біології та патології ім. І. Мечникова МОЗ та Інституті клінічної фізіології АН УРСР» описано становлення сфери наукових інтересів ученого в галузі фізіології, онкології та патологічної анатомії.

Науково-дослідна робота професора О.Г. Черняхівського в Інституті експериментальної біології і патології МОЗ та Інституті клінічної фізіології АН УРСР була спрямована на розвиток таких наукових напрямів у медицині, як онкологія та патологічна анатомія. Експериментальні дослідження вченого були присвячені вивченню питання іннервації, розвитку та закінченню депресорного нерва. О.Г. Черняхівський провів також низку досліджень, що стосувалися іннервації злоякісних новоутворень. Ученому вперше вдалося описати і продемонструвати на мікрофотографіях рецепторні закінчення на ракових епітеліальних клітинах. Він одним із перших розпочав дослідження впливу цитотоксичної антиретікулярної сироватки на морфологію елементів активної мезенхіми та мікроглію, що сприяло обґрунтуванню захисно-фагоцитарних властивостей нейроглії.

Член кореспондент АН УРСР, професор О.І. Смирнова-Замкова називала експериментальні роботи О.Г. Черняхівського про іннервацію пухлин «фундаментальними і видатними дослідженнями», а його самого «визначним техніком та вченим»²⁰.

У четвертому розділі «Пріоритетні напрями наукових досліджень О.Г. Черняхівського в галузі біологічних і медичних наук» висвітлено наукову спадщину вченого в галузі гістології, патологічної анатомії та онкології, а також його міжнародну наукову співпрацю.

У підрозділі 4.1. «Науковий доробок О.Г. Черняхівського в галузі гістології та ембріології» проаналізовано наукові праці вченого з гістології та ембріології.

²⁰ ДАК, ф. Р–352, оп. 1, спр. 3202, арк. 33-34.

Одними із важливих напрямів наукових розробок О.Г. Черняхівського були експериментальні дослідження в галузі гістології і ембріології. Серед 200 публікацій ученого близько 100 статей, рецензій та рефератів присвячено гістології та ембріології.

Першою опублікованою науковою працею О.Г. Черняхівського з гістології була стаття «Комірка центральної нервової системи з подвійним ядром» (1910). Експериментальні дослідження вчений розпочав із вивчення явища багатоядерності в нервових клітинах та вперше в історії медицини встановив багатоядерні нейрони в 4–5-місячних людських зародків. До цього відкриття інші вчені описували такі клітини лише в 6–9-місячних ембріонів.

Професору О.Г. Черняхівському вперше вдалося дослідити блукаючі нервові волокна в людських зародків, шляхом підтвердження нейронної теорії іспанського вченого С. Рамоні-Кахалю вивчити іннервацію судин і шлунка в межах круглої виразки, а також установити наявність нервових закінчень у каротидному синусі людських зародків 6–7 тижнів та описати розвиток, закінчення й іннервацію депресорного нерва в 3–4-тижневих ембріонів.

Отримані професором О.Г. Черняхівським експериментальні дослідження згодом були підтверджені іншими вченими-гістологами і мали вагоме теоретичне та практичне значення.

У підрозділі 4.2. «Наукові пошуки професора О.Г. Черняхівського з питань патологічної анатомії та онкології» розкрито наукові здобутки вченого в галузі патологічної анатомії і онкології.

Науково-дослідна робота професора О.Г. Черняхівського в галузі онкології і патологічної анатомії була присвячена вивченню взаємозалежності процесів росту та розвитку злоякісних новоутворень із діяльністю всіх частин нервової системи. Учений одним із перших описав іннервацію раку язика й лейкоплакії в людини, дослідив зміни фізіологічних функцій епітелію в місцях новоутворень, довів позитивний вплив цитотоксичної антиретиккулярної сироватки на діяльність фізіологічних систем організму та першим описав олігодендроцити в людських зародків 14–19 тижнів. Вивчення впливу цитотоксичної сироватки на організм людини, після О.Г. Черняхівського продовжили інші вчені – О.О. Богомолець, Р.Є. Кавецький, П.Д. Марчук й інші.

Питання іннервації ракових пухлин і впливу злоякісного новоутворення на функціонування нервової системи були ґрунтовно висвітлені О.Г. Черняхівським у праці монографічного характеру – «Об иннервации опухолей» (1940), опублікованій у «Трудах первого съезда онкологов УССР».

Фундаментальні дослідження О.Г. Черняхівського з питань патологічної анатомії та онкології мали вагоме значення для розвитку цих наук.

У підрозділі 4.3. «Міжнародна наукова діяльність О.Г. Черняхівського в галузі гістології» розкрито напрями науково-дослідної роботи вченого за кордоном.

Науковий простір і професійна діяльність О.Г. Черняхівського поширювалися за межі України. У другій половині 20-х рр. ХХ ст. вчений двічі побував у наукових відрядженнях за кордоном: у Німеччині в 1926–1927 рр. та Іспанії у 1929 р., де вдосконалював свої знання і вміння, обмінювався досвідом із фахівцями у відомих світових гістологічних лабораторіях і інститутах: Нейробиологічному інституті О. Фохта, лабораторії М. Більшовського, Гамбурзькому анатомічному інституті в професора Г. Полля, Мадридському університеті та в Інституті Кахаля у С. Рамон-і-Кахаля та його учнів та в м. Далеме в професора Т. Петерфі.

У Німеччині О.Г. Черняхівський вивчав особливості іннервації внутрішнього вуха, легень, шлунка та інших органів; дослідив патолого-анатомічні зміни при хворобах мозку та вплив інсуліну на надниркову залозу. Під час наукового відрядження в Іспанію професор О.Г. Черняхівський познайомився з Нобелівським лауреатом у галузі фізіології С. Рамон-і-Кахалем та його учнями, обмінявся досвідом приготування мікропрепаратів, які згодом здобули схвальні відгуки серед іспанських професорів. Зокрема, професор Т. Петерфі проілюстрував свою наукову працю мікропрепаратами О.Г. Черняхівського.

Наукова робота вітчизняного вченого-гістолога за межами України дала йому змогу накопичити матеріал для проведення власних експериментальних досліджень, зокрема для вивчення олігодендрології, розвитку й закінчення депресорного нерва та іннервації різноманітних органів.

Професор О.Г. Черняхівський популяризував іноземні наукові видання й публікації з анатомії, фізіології та гістології нервової системи шляхом перекладу цих праць, публікував огляди іноземної літератури, короткі реферати, бібліографію тощо.

Отже, професор О.Г. Черняхівський співпрацював та обмінювався досвідом із багатьма всесвітньовідомими провідними вченими в галузі гістології і фізіології, активно популяризував іноземні видання. Наукові дослідження професора О.Г. Черняхівського сприяли розвитку гістологічної науки як в Україні, так і за її межами.

ВИСНОВКИ

1. Історіографічний аналіз дослідження показує, що існуючі праці недостатньо висвітлюють наукову, організаційну та педагогічну діяльність професора О.Г. Черняхівського в галузі біологічних і медичних наук на тлі вітчизняної науки другої половини ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. Існуючі опубліковані праці не розкривають повною мірою всіх аспектів наукового простору та професійної діяльності О.Г. Черняхівського. Відсутність ґрунтовного дослідження із зазначеної проблеми й певна фрагментарність історіографічних розв'язок ставить на перший план важливість опрацювання більш широкої джерельної бази, насамперед комплексу архівних документів як

основи для вивчення розвитку біологічної і медичної науки, її наукових напрямів: гістології, ембріології, фізіології, патологічної анатомії та онкології – у другій половині XIX – 30-х рр. XX ст. і внеску в їх розвиток професора О.Г. Черняхівського. Джерельна база дослідження включає опубліковані та неопубліковані документи, які всебічно висвітлюють життя і діяльність ученого. Проаналізована джерельна база є достатньою для цілісного дослідження поставленої проблеми.

2. Умовами формування наукового світогляду О.Г. Черняхівського були роки навчання на медичному факультеті Київського університету св. Володимира, де він ознайомився з науковими розробками таких вітчизняних учених-гістологів-анатомів, як В.О. Бец, П.І. Перемежко, Я.Н. Якимович, Ф.І. Ломінський та активно включився в науково-дослідну роботу з гістології, ембріології та фізіології.

Систематизація різноманітних джерел і літератури з досліджуваної проблеми дала змогу запропонувати таку періодизацію життєвого шляху, професійної діяльності О.Г. Черняхівського та визначити найважливіші етапи формування його наукового простору:

- 1887–1918 рр. – роки навчання та формування світогляду в гімназії та Київському університеті св. Володимира;

- 1918–1929 рр. – науково-дослідна робота та педагогічна діяльність ученого на кафедрах гістології та ембріології у трьох вищих навчальних закладах: Київському державному українському університеті, Київському медичному та Київському ветеринарно-зоотехнічному інститутах;

- 1930–1934 рр. – науково-організаційна робота та педагогічна діяльність О.Г. Черняхівського в Донецькому медичному інституті.

3. Педагогічна діяльність професора О.Г. Черняхівського в київських вищих навчальних закладах та Донецькому медичному інституті полягала в систематичному проведенні лекцій, семінарських, практичних та лабораторних занять із гістології, ембріології, мікроскопічної техніки. О.Г. Черняхівський активно застосовував різноманітні методи дослідження та засоби наочності, завжди прагнув до вдосконалення навчального процесу. Учений був головою біологічної предметної комісії в Київському медичному інституті, де ділився власним досвідом методологічної роботи. У Донецькому медичному інституті О.Г. Черняхівський систематично проводив додаткові заняття (практикуми) зі студентами, що сприяло кращому засвоєнню ними знань.

4. Професор О.Г. Черняхівський здійснював активну науково-організаційну роботу в різних наукових установах та навчальних закладах упродовж усього творчого шляху. Учений був дійсним членом НТШ, одним із найактивніших ініціаторів створення Українського наукового товариства, очолював медичну секцію УНТ, а згодом і ВУАН. Встановлено, що О.Г. Черняхівський був автором перших спеціальних медичних праць українською мовою, а також

редактором двох фахових видань: «Збірника медичної секції Українського наукового товариства у Києві» та «Українських медичних вістей». З'ясовано, що О.Г. Черняхівський був ініціатором і головою Спілки українських лікарів, одним із найголовніших організаторів Київського державного українського університету. Визначено вагомий внесок вченого в започаткування української медичної термінології, зокрема, О.Г. Черняхівський був одним з укладачів «Російсько-українського медичного словника», співавтором «Медичного латинсько-українського словника (*Nomina anatomica Ukrainica*)» та автором першого збірника термінів ембріології «Матеріали до ембріологічної термінології».

5. Пріоритетними напрямками науково-дослідної роботи професора О.Г. Черняхівського були його експериментальні дослідження в галузі гістології та ембріології, патологічної анатомії та онкології. З'ясовано, що вчений займався вивченням багатоядерності, пластичності, впливу механічних подразників на нервові клітини, а також досліджував іннервацію органів та злоякісних новоутворень.

Визначено внесок професора О.Г. Черняхівського в розробку та вдосконалення методів мікроскопічного дослідження.

Обґрунтовано вагомість наукових результатів ученого в практичній діяльності. Професором О.Г. Черняхівським уперше в історії медицини досліджено наявність багатоядерних нервових клітин у 5-місячних людських зародків, досліджено наявність блукаючих нервових клітин у стінках кровоносних судин людських зародків; доведено їх вrostання в порожнину внутрішнього вуха; здійснено опис нервових закінчень у каротидному синусі людських зародків 6–7 тижнів та розвитку, закінчення, іннервації депресорного нерва в 3–4-тижневих ембріонів; встановлено іннервацію раку язика й лейкоплакії в людини; досліджено зміни фізіологічних функцій епітелію в місцях новоутворень; визначено помітні форми олігодендрології в людських зародків 14–19 тижнів.

6. Наукова спадщина професора О.Г. Черняхівського мала вагомий вплив на розвиток як вітчизняної, так і світової гістологічної науки. Встановлено, що під час наукового відрядження до Німеччини професор О.Г. Черняхівський стажувався в гістологічній лабораторії Берлінського університету в професора О. Фохта, де провів низку досліджень з іннервації внутрішнього вуха, легень, шлунка та інших органів; дослідив патолого-анатомічні зміни при хворобах мозку, а також вплив інсуліну на надниркову залозу. У стінах гістологічної лабораторії Мадридського університету під керівництвом С. Рамон-і-Кахаля учений вивчав наявність блукаючих нервових клітин, депресорного нерва та іннервації серця. Провідні іноземні вчені: О. Фохт, М. Більшовський, Ф. Телло, Ф. де Кастро, Лоренто де Но та інші – високо оцінювали результати наукової роботи професора О.Г. Черняхівського та застосовували їх у своїх наукових розробках.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Галах В.В. Науково-організаційна робота О.Г. Черняхівського в медичній секції Українського наукового товариства в Києві / В.В. Галах // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць / [відп. ред. О.Я. Пилипчук]. – К., 2010. – Вип. 49. – С. 52–57.
2. Галах В.В. Науково-дослідна робота О.Г. Черняхівського в інституті експериментальної біології та патології ім. І. Мечникова та інституті клінічної фізіології АН УРСР (1934–1939) / В.В. Галах // Історичні записки : зб. наук. праць / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – Вип. 32. – С. 41–46.
3. Галах В.В. Наукова та педагогічна діяльність професора О.Г. Черняхівського в 1921–1929-х рр. [Електронний ресурс] / В.В. Галах // Історія науки і біографістика. – 2011. – Вип. 4. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2011-4/11_halakh.pdf. – Заголовок з екрану.
4. Галах В.В. Педагогічна, наукова та організаційна діяльність професора О.Г. Черняхівського в Сталінському медичному інституті (1930-1934) / В.В. Галах // Часопис української історії / за ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура. – К., 2012. – Вип. 24. – С. 171–175.
5. Галах В. В. Міжнародна наукова співпраця професора О.Г. Черняхівського (1869-1939) / В.В. Галах // Наукові записки з української історії: зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 32. – С. 298–303.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

6. Галах В.В. Наукова та організаційна робота професора О.Г. Черняхівського у Всеукраїнській академії наук (1923–1929 рр.) / В.В. Галах // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективу розвитку української науки на початку третього тисячоліття»: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 51–55.
7. Галах В.В. Внесок вчених Київського університету у розвиток гістології (друга половина XIX – початок XX століття) / В.В. Галах // Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки : пошуки, роздуми, знахідки : матеріали Четвертої Міжнар. наук. конф., 20–21 квіт. 2011 р. – Луганськ, 2011. – С. 32–33.
8. Галах В.В. Внесок О.Г. Черняхівського (1869–1939) у заснування гістологічної школи в Київському університеті / В.В. Галах // Історія розвитку науки, техніки та освіти : пріоритети української науки : зб. праць IX Міжнар. молодіж. наук.-практ. конф., 17 трав. 2011 р. / уклад. Л.П. Пономаренко. – К., 2011. – С. 187–190.
9. Галах В.В. Професор О.Г. Черняхівський – редактор і автор «Збірника медичної секції Українського Наукового Товариства в Києві» (1910–1923) / В.В. Галах // Історія освіти, науки і

техніки в Україні: матеріали VI Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, Київ, 27 трав. 2011 р. / НААН, ДНСГБ ; редкол. : В.А. Вергунов [та ін.]. – К., 2011. – С. 171–172.

10. Галах В.В. Бібліографічна діяльність професора О.Г. Черняхівського (1869–1939) / В.В. Галах // Історія освіти науки і техніки в Україні : матеріали VII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, Київ, 16 бер. 2012 р. – К., 2012. – Ч. 1. – С. 117–118.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати

11. Галах В.В. Формування наукового світогляду О.Г. Черняхівського в Київському університеті св. Володимира (1894–1918) / В.В. Галах // Вісн. аграр. історії : зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 2011. – Вип. 1. – С. 229–233.
12. Галах В.В. Професор О.Г. Черняхівський: вчений, педагог, перекладач та організатор науки / В.В. Галах // Медицина в художніх образах: статті / [укладач і голов. ред. К.В. Заблоцька]; Донецький мед. ун-т. – Донецьк: Норд-прес, 2012. – Вип.10. – С.428–443.
13. Професор Черняхівський Олександр Григорович (1869–1939) : біобібліогр. покажч. наук. праць за 1893–1940 роки / Асоц. бібліотек України, Держ. наук. с.-г. б-ка НААН ; уклад. В. В. Галах ; авт. вступ. ст. В.А. Вергунов. – К. : ФОП Корзун Д.Ю., 2012. – 104 с. : портр. – (Сер. «Відомі вчені-природознавці та освітяни України» / НААН, ДНСГБ ; кн. б).

АНОТАЦІЯ

Галах В. В. Науковий простір та професійна діяльність професора О.Г. Черняхівського в 1887–1939 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2013.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню наукового простору та професійної діяльності видатного українського вченого-гістолога, професора О.Г. Черняхівського в 1897–1939 рр.

У роботі вперше подано періодизацію творчого шляху вченого, розкрито умови і ключові чинники формування його наукового світогляду, з'ясовано та охарактеризовано наукову й організаційну роботу О.Г. Черняхівського у вищих навчальних закладах, у НТШ, УНТ, ВУАН та науково-дослідних установах МОЗ і АН УРСР, виявлено найважливіші етапи педагогічної діяльності вченого, проаналізовано основні напрями його наукових досліджень у галузі гістології, ембріології, фізіології, патологічної анатомії та онкології, показано внесок О.Г. Черняхівського в розвиток вітчизняної і світової гістології та фізіології та його міжнародну співпрацю.

Ключові слова: О.Г. Черняхівський, гістологія, ембріологія, медицина, біологія, наукова й

організаційна робота, педагогічна діяльність.

АННОТАЦИЯ

Галах В.В. Научное пространство и профессиональная деятельность профессора А.Г. Черняховского в 1887-1939 гг. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды». – Переяслав-Хмельницкий, 2013.

Диссертация посвящена комплексному исследованию научного пространства и профессиональной деятельности выдающегося украинского ученого-гистолога профессора А.Г. Черняховского в 1897–1939 гг.

Работа состоит из 4 разделов, выводов к каждому из них и общих выводов, списка использованных источников и литературы.

Во введении обоснована актуальность темы, определены объект и предмет исследования, сформулированы его цель и задачи, установлены хронологические границы, раскрыта научная новизна и практическое значение полученных результатов, приведены сведения об апробации результатов научных поисков.

В первой главе «Состояние научной разработки, источниковая база и методология исследования» определены основные историографические этапы развития научной мысли по избранной теме, проанализирована источниковая база и определена историография исследования. Определено, что до сих пор нет специального диссертационного исследования, в котором раскрывалась бы научная, организационная и педагогическая деятельность ученого. В доступных работах содержатся лишь отдельные фрагментарные сведения о А.Г. Черняховском, что лишь убеждает в необходимости создания комплексного научного труда.

Во второй главе «Основные этапы становления А.Г. Черняховского как ученого-гистолога-физиолога-онколога» воссоздана целостная картина формирования научного мировоззрения ученого в контексте развития гистологической науки, предложена периодизация и охарактеризованы существенные направления его научно-организационной работы и педагогической деятельности. Формирование А.Г. Черняховского как ученого-гистолога-эмбриолога происходило в стенах Киевского университета св. Владимира под влиянием его учителей-профессоров Ф.И. Ломинского, П.И. Перемежко, В.А. Беца и др.

Научные поиски А.Г. Черняховского в области гистологической науки начались в 1896 г. во время работы на должности прозектора кафедры гистологии и эмбриологии Киевского университета св. Владимира.

Профессор А.Г. Черняховский был одним из основателей Киевского государственного украинского университета. С 1918 по 1934 гг. ученый возглавлял кафедры гистологии и эмбриологии в Киевском украинском государственном университете, Киевском медицинском институте, Киевском ветеринарно-зоотехническом институте и Сталинском медицинском институте. Профессор А.Г. Черняховский активно сочетал научно-исследовательскую, организационную работу и педагогическую деятельность.

В третьей главе «Научно-организационная работа профессора А.Г. Черняховского в научных обществах и академических учреждениях (1896–1939 гг.)» проанализирована профессиональная деятельность ученого в Научном обществе им. Т. Шевченко во Львове, Украинском научном обществе в Киеве, Всеукраинской академии наук, а также в Институте экспериментальной биологии и патологии им. И. Мечникова Минздрава и Институте клинической физиологии АН УССР.

В 1917 г. А.Г. Черняховский организовал и возглавил Союз украинских врачей в Киеве. Отечественный ученый совершил заметный вклад в разработку украинской медицинской терминологии. Он был одним из составителей «Русско-украинского медицинского словаря» (1920), соавтором «Медицинского латинско-украинского словаря (*Nomina anatomica Ukrainica*)» (1925) и автором первого словаря с эмбриологии «Материалы к эмбриологической терминологии» (1926).

В четвертой главе «Приоритетные направления научных исследований профессора А.Г. Черняховского в отрасли биологических и медицинских наук» освещено научное наследие ученого в отрасли гистологии, патологической анатомии и онкологии, а также его международное научное сотрудничество. Установлено, что А.Г. Черняховский был автором свыше 200 публикаций. Около 100 статей, рецензий и рефератов ученого было посвящено гистологии и эмбриологии.

Отечественный ученый впервые в истории медицины установил многоядерные нейроны в 4-5-месячных человеческих зародышах, установил наличие нервных окончаний в каротидном синусе 6-7-недельных эмбрионах, описал развитие, окончание и иннервацию депрессорного нерва в 3-4-недельных человеческих зародышах, описал олигодендроциты в 14-19-недельных эмбрионах, а также довел позитивное влияние цитотоксической антиретрикулярной сыворотки на функционирование систем организма.

Научная работа и профессиональная деятельность профессора А.Г. Черняховского распространялась и за пределы Украины. Ученый-гистолог дважды побывал в научных

командировках за рубежом: в Германии в 1926–1927 гг. и Испании в 1929 г., где совершенствовал свои знания и умения, обменивался опытом с учеными во всемирноизвестных гистологических лабораториях и институтах.

Профессор А.Г. Черняховский популяризировал иностранные научные издания и публикации по анатомии, физиологии и гистологии нервной системы путем перевода этих трудов, публиковал обзоры иностранной литературы, ее библиографию и короткие рефераты.

Научные исследования профессора А.Г. Черняховского способствовали развитию гистологической науки как в Украине, так и за ее пределами.

Ключевые слова: А.Г. Черняховский, гистология, эмбриология, медицина, биология, научная и организационная работа, педагогическая деятельность.

ANNOTATION

Halakh V.V. Scientific space and professional activity of professor O.G. Chernyakhivsky in 1887-1939. – Manuscript.

Dissertation for conferring scientific degree of a candidate of historical sciences in speciality 07.00.07 – history of science and technology – «Pereiaslav-Khmenlnitsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda». – Pereiaslav-Khmenlnitsky, 2013.

The Dissertation is devoted to the complex research of the scientific space and professional activity of the outstanding Ukrainian scientist-histologist professor O.G. Chernyakhivsky in 1897-1939.

This research is the first to develop the division into periods of the scientist's creative way, expose conditions and key factors of investigator's scientific world view forming, specify and define scientific and organizational work of professor O.G. Chernyakhivsky in higher educational establishments, Shevchenko Scientific Society, Ukrainian Scientific Society, All-Ukrainian Academy of Sciences, and in the research establishments of the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, educe the major stages of scientist's pedagogical activity, analyse the basic directions of investigator's scientific researches in the domain of histology, embryology, physiology, pathoanatomy and cancrology, show O.G. Chernyakhivsky's contribution to the domestic and world histology and physiology development, and find out professor's international cooperation.

Keywords: O.G. Chernyakhivsky, histology, embryology, medicine, biology, scientific and organizational work, pedagogical activity.